

historiografsku cjelinu, u sklopu ukupnih napora oko istraživanja, utvrđivanja i osvjetljavanja društvenopovijesnih razvojnih tokova na hrvatskom prostoru" (str. 9).

Tekst najnovije – kako smo već rekli: šeste – knjige Igora Karamana teče veoma čitko, te uopće nije nalik na uobičajene ekonomsko-povijesne (slične) rukopise. Potkrijepljeno obiljem statističkih podataka, kartama, grafikonima, crtežima i slikama te obilnim znanstvenim aparatom, ovo djelo djeluje kao novina u našoj historiografiji. Ono je, istodobno, značajno za povijesnu, gospodarsku, socijalnu i političku znanost, a bitno zadire i u neke druge oblasti znanosti i kulture. Svojim sadržajem zahvaća i u međunarodne odnose (Austrija, Italija), u odnosu narodâ u Republici Hrvatskoj, te u Republici Bosni i Hercegovini.

Petar Strčić

FRANJO ŠANJEK, CRKVA I KRŠĆANSTVO U HRVATA,
1. SREDNJI VIJEK, Zagreb 1988,
KRŠĆANSTVO NA HRVATSKOM PROSTORU. PREGLED RELIGIOZNE
POVIJESTI HRVATA (7 – 20. ST.), Zagreb 1991.

Nema sumnje da su razne religije i vjerovanja tisućljećima imali više nego bitnu ulogu na prostorima koje sada obuhvaća Republika Hrvata; isto je tako bilo i na prostorima izvan te Republike koji se inače potpuno ili djelomično smatraju hrvatskima. Pojedine su religije obuhvaćale etničke, narodnosne i druge cjeline, a uobličavale su se i u utjecajne organizacije. Tako su obje velike religije na hrvatskim prostorima, kršćanska i islamska, snažno obilježile – prva, milenijski, a druga, višestoljetno – život na hrvatskim prostorima. Od više kršćanskih zajednica u Hrvata se utemeljila katolička, točnije rečeno, ona okupljena oko rimskoga prvosvećenika. I u okviru te okrenutosti prema vječnom gradu na Apeninskom poluotoku i jednoj od najpoznatijih kulturnih i urbanih cjelina u svijetu uopće, a u njemu pape – kreće se tisućljetni život Hrvata; naravno, i u kontaktu s drugim kršćanskim zajednicama, posebno s pravoslavnima, u nastojanjima za suživotom i suradnjom, ali i u sudarima, pa i onim žestokima, s tragičnim posljedicama. Bilo je i dosad istraživača koji su objavili i šire sinteze povijesti kršćanstva u Hrvata, odnosno na hrvatskim prostorima, međutim, najdalje je otišao i najdublje je proniknuo u to veoma važno pitanje zagrebački istraživač Franjo Šanjek, profesor Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, predstojnik njegova Instituta za crkvenu povijest, glavni urednik časopisa "Croatia christiana periodica" itd. Taj autor niza radova objavio je osobito zapažene radove iz srednjovjekovne povijesti, no ovdje spominjemo nekoliko radova i iz toga perioda te nekoliko drugih – samo kao primjer: "Dominikanci u našim krajevima" (1966), "Redovništvo u Hrvatskoj" (1974), "Bosansko-humski krstjani" (1975), "Bl. Augustin Kažotić Trogiranin (o. 1260 – 1323). Biobibliografski podaci" (1979), "Korčulanin Vinko Paletin, istraživač Yucataana i teoretičar španjolske 'conquiste' u 16. stoljeću" (1978), "Nadležnost Inkvizicije u svjetlu Kažotićevih 'Izlaganja o krštavanju slika i drugih praznovjerja'" (1980), "Španjolska inkvizicija od 15. do 19. stoljeća" (1980), "Pape, slavenski apostoli i Ćirilometodska baština u Hrvata" (1981), "Juraj iz Slavonije (oko 1355/60. do 1416" (koautor, 1984), "Knjiga u Hrvata u vrijeme otkrića tiska" (1984), "Dominikanci i razvoj školstva u srednjovjekovnoj Hrvatskoj" (1986, koautor), "Na izvorima evropske i hrvatske znanosti: Herman Dalmatinac" (1988), "Herman Dalmatin. Rasprava o bitima" (jedna od uvodnih rasprava, 1990) – itd.

Prvu od dviju knjiga – "Crkva i kršćanstvo u Hrvata, I, Srednji vijek" – autor je zasnovao na htijenju da se zamisao o pokušaju "sustavne *Povijesti Crkve u Hrvata* konačno pokrene i pretvori

u stvarnost" (str. 3). Međutim, kada je to napisao, vjerojatno autor nije pomišljao da će tako brzo dati i širi pregled religiozne povijesti u Hrvata, točnije rečeno, kršćanstva na hrvatskom prostoru – što ga je objavio 1991. godine (i o kojem je kasnije riječ). Zbog toga se i našao pred novom dilemom koje, čini se, nije bilo kada je ušao u koncipiranje prve knjige. Radi se već o naslovima djela: "Povijest crkve u Hrvata" ili "Povijest hrvatske crkve"? Na prvi pogled – suvišno pitanje, suvišan problem, jer – zar jedan i drugi pojam nisu istoznačni? No, bilješka u drugoj knjizi (str. 3), dakle već u samomu uvodu u knjigu, govori da je autor promišljao što učiniti – jer, kako sâm utvrđuje, pojam "povijest Crkve u Hrvata" koristi se češće među znanstvenicima i u suvremenim sredstvima javnog priopćavanja, a rjeđe "povijest Hrvatske Crkve". Franjo Šanjek tu dilemu razrješava državnopravnim momentima i razlozima: "Nakon prvoga (1918) i drugoga svjetskog rata (1945) svi hrvatski krajevi i biskupije dolaze u sastav jedinstvene južnoslavenske državne zajednice (Jugoslavije), pa se tek tada može govoriti o jurisdikcijskoj jedinstvenoj *Hrvatskoj Crkvi*, dok je za sva prethodna razdoblja ispravnije upotrebljavati izraz *Crkva u Hrvata*" (str. 3). S "jurisdikcijske" strane – možda je i u redu. Ali, što je s nacionalne strane – gdje su tu Hrvati u dijaspori koji se i dalje smatraju Hrvatima? U svakom slučaju, to je ipak širi problem, negoli razmatranje te tematike samo u okviru Karadorđevićeve Kraljevine SHS odnosno, kasnije Kr. Jugoslavije. No ostavimo to za neku drugu prigodu.

Pregled srednjovjekovnog razdoblja Crkve i kršćanstva u Hrvata – prva Šanjekova knjiga o kojoj je riječ u ovom osvrtu – zapravo je "namijenjena najširem krugu ljubitelja hrvatske kulturne i religiozne prošlosti", a pisana je "na popularan način sa željom da bude pristupačna najširim slojevima čitalaca" (str. V/1. knj.), pa je zato ispušten znanstveni aparat. Međutim, autor je na kraju, iza pojedinih cjelina, priložio popis odabrane literature, da bi se pomoglo onome koji se želi dublje pozabaviti određenom problematikom ili razdobljem. Uvodni dio čini zapravo uvod u sve dijelove Šanjekove serije knjiga koje planira objaviti o temi "Povijest Crkve u Hrvata". Tako je ova knjiga izašla u nizu "Priručnici" Biblioteke Centra za koncilski istraživanja, dokumentaciju i informaciju "Kršćanska sadašnjost" u Zagrebu, sv. 23 (str. 567). Pri govoru o Crkvi autor u prvome redu misli na Rimokatoličku crkvu; tu je autor iznio osnove svoga metodičkog pristupa tome pitanju, biobibliografski i historiografski okvir, uz opći uvid u problematiku koju će obradivati. Nakon toga kreće na samu temu te u sedamnaesti poglavlja detaljno govori o počecima kršćanstva u Hrvata, o redovništvu u njihovoj sredini u ranom srednjem vijeku, o ćirilometodskoj baštini i glagoljici u hrvatskom crkveno-političkom kontekstu, o crkvi na razmeđu triju jurisdikcija, o religioznim i socijalnim aspektima grgurovske obnove, o crkvi, prosvjeti i znanosti u srednjovjekovlju (posebno se osvrće na ulogu Hermana Dalmatina, na početke teološke refleksije u Hrvata i na Pariško sveučilište), o križarskom pokretu i viteškim redovima, o evangelizmu i heterodoksnosti u crkvi u Hrvata u rasponu od XII. do XV. st., o inkviziciji, o odnosu crkve prema siromasima i siromašnima, o pustinjačkim redovima, o vjerskoj pouci i duhovnosti, o obnovi crkve u 15. st., o heterodoksnom kršćanstvu u nas potkraj srednjega vijeka te o mjestu i značenju knjige u Hrvata na prijelazu iz srednjega vijeka u novi vijek. Kronološki pregled, popisi karata i stranica s ilustracijama, kazalo etničkih, osobnih i zemljopisnih imena te predmetno kazalo upotpunjuju sadržaj ove prvo spomenute knjige Franje Šanjeka.

Druga knjiga "Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Pregled religiozne povijesti Hrvata (7 – 20. st.)" – također je zamišljena kao popularni povijesni pregled, koji se u pravoj gladi za takvim temama osobito u ove posljednje dvije godine nove Hrvatske zapravo oslanja na sadržaj novinskog podliska što ga je objavljivao u zagrebačkom dnevniku "Vjesnik" u prosincu 1990. i u početku siječnja 1991. godine ("Kršćanstvo, Crkva i hrvatski narod"). Knjiga je, međutim, proširena – dopunjena je izborom izvornih tekstova, ilustracijama, popisima izabrane literature, kronološkim pregledom, kazalima etničkih, osobnih i zemljopisnih imena te predmeta. Knjigu je objavio isti izdavač u istoj seriji, kao sv. 27, str. 567. I sada je autor precizno omedio svoj zadatak i cilj, već u "Predgovoru": "Knjiga *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru* sintetički je pokušaj sustav-

nog prikaza razvojnih etapa hrvatske religiozne povijesti, koja obuhvaća povijest Katoličke Crkve, Crkve bosansko-humskih krstijana; dijela reformnog evangeličkog kršćanstva te dodira i pokušaja suživota katolicizma s islamom i pravoslavljem na ovom prostoru u vremenskom rasponu od prvog susreta Hrvata s kršćanstvom u 6/7. stoljeću do najnovijih zbivanja u hrvatskom katolicizmu, koji se u koncilskom duhu otvara suvremenom svijetu. Zamišljena kao *pregled* religiozne povijesti hrvatskog naroda, utemeljen na historijski utvrđenim događanjima koja predstavljaju 'locus theologicus' i 'nezaobilazan faktor za aktualizaciju evanđeoske poruke ljudima' (T. J. Šagi-Bunić), knjiga upoznaje čitatelja s konkretnim životom Crkve u Hrvata na njezinom povijesnom putu okupljanja naroda iz kojeg je izrasla i u kojem aktivno djeluje već punih trinaest stoljeća" (str. 1). U tom je cilju Šanjek koncipirao sadržaj svoje drugonavedene knjige čak u trideset i četiri cjeline, koje imaju – kao i prva knjiga – niz manjih odjeljaka. Tako se osvrnuo na kršćanstvo u Zapadnom Niliku prije dolaska Hrvata, na početak kršćanstva u Hrvata, na cirilometodsku baštinu, na benediktince kao na graditelje hrvatske kulture, na kulturni i religijski prostor hrvatskoga glagoljaštva; autor, dalje, govori o biskupu Hrvata, o Dmitru Zvonimiru i grurovskoj obnovi, o Hrvatima u odnosu na araboislam i židovstvo, o Hrvatima i znanosti u evropskom srednjovjekovlju, pa i ovdje posebno naglašava značenje Hermana Dalmatina; dalji predmet autorova zanimanja jest križarski pokret, obnova društvenoga i religijskog života, crkva bosanskih krstijana, inkvizicija, prosjački redovi, dominikanci i franjevci te crkva siromašnih, biskup Kažotić kao organizator višeg školstva u Hrvatskoj, duhovni život Hrvata u srednjemu vijeku; tu je osobit naglasak na djelu Jurja iz Slavonije, na Hrvatima u evropskim reformnim gibanjima, na Hrvatskoj u ozračju bratovština, na crkvi i knjizi u doba humanizma te na Marulićevim idejama o evropskom kršćanskom zajedništvu; Šanjek upozorava na to kako i kada Hrvati otkrivaju ljudska prava, na reformaciju i katoličku obnovu, na "hrvatski katolicizam u sjeni polumjeseca", na unijatsku crkvu i pravoslavlje u Hrvatskoj, na razdoblje prosvjetiteljstva i jozefinizma, na odjeko revolucije u Francuskoj, na crkvu u hrvatskome narodnom preporodu, na ulogu biskupa J. J. Strossmayera te na hrvatski katolički pokret; u međuratnom razdoblju – ističe autor – započinje novo doba za hrvatski katolicizam, a Crkva se našla i u vrtlogu rata i poraća; autor zaključuje s "aggiornamentom" Crkve u Hrvata.

Hrvatska religijska povijest – kako je u početku rečeno – bila je i prije ovih dviju knjiga predmet zanimanja niza istraživača, ima i zaokruženih sinteza, posebnih monografija, analitičkih članaka, arheografskih članaka. Ipak, dvije knjige Franje Šanjeka – iako su prema tvrđenju samoga autora "samo" popularna štiva – zapravo su stručni i znanstveni radovi, utemeljeni na dugotrajnim vlastitim istraživanjima i pregledu opsežne naše i strane literature. Iako ima znatno elemenata i opće publicistike, ta su djela široko zamišljena i namijenjena široj publici – u želji da se dade povijesno utemeljene "prikaz religiozne povijesti Crkve u Hrvata i na hrvatskom prostoru uopće". Obje su knjige, međutim, znatno nadrasle prvotnu namjenu. Riječ je o značajnom prikazu sastavnica evropske duhovnosti – kako autor s pravom govori o kršćanstvu, točnije rečeno – o značenju Rimokatoličke crkve za Hrvate, odnosno za njih na prostoru koji su naselili već u ranome srednjem vijeku. Autor je uzeo u obzir niz novih relevantnih činjenica do kojih je došla hrvatska historiografija, osobito novih interpretacija o Grguru Ninskom, o Hermanu Dalmatinu i drugim velikanima hrvatske Crkve, pa tako daje u novom svjetlu i likove Jamometića i Strossmayera – naprimjer. Crkva je zaista bila povijesno utemeljena u hrvatskom narodu, ona je i učinila od toga naroda čvrsto predzide kršćanstva, koje se održalo i očuvalo sve do danas. To utemeljenje prošireno je i na bitan dio života toga naroda – na sâm nacionalni opstanak u zlehudim vremenima, kojih nije bilo malo u milenijskoj povijesti Hrvata, pa i danas (1992. godine), u doba kada bara smrt hrvatskim prostorima i u plamenu iščezavaju stotine sakralnih objekata, među njima i mnogi od spomeničke, nacionalne vrijednosti. Autor je dao lijepe, sadržajne preglede – sinteze koje djeluju kao poticaj za dalja istraživanja, a omogućuju i niz novih saznanja; na jednom je mjestu sada niz podataka o zbivanjima i događanjima, o istaknutim crkvenim ličnostima u Hrvata, o vremenu u kojem su ti ljudi živjeli i djelovali. Zbog svega

navedenog, s dobrodošlicom valja očekivati sljedeća ostvarenja u nizu što ga je Franjo Šanjek najavio, sa svješću da je riječ o znatnim doprinosima crkvenoj povijesti, ali i hrvatskoj nacionalnoj kulturi i znanosti uopće.

Petar Strčić

IVO GOLDSTEIN, BIZANT NA JADRANU,
Biblioteca Latina et Graeca, knjiga XIII, Zagreb 1992, 235 str.

1. Goldsteinov "Bizant na Jadranu" izaziva poštovanje ne samo zbog goleme obradene materije i impozantne literature (autor nabrāja 475 radova – a to posve sigurno nisu jedina pročitana i promišljena djela), nego i zbog ozbiljnosti pristupa problematici kao cjelini i u pojedinostima. Usto, autor upotrebljava izvorna bizantska vrela, što je u našim uvjetima postalo prava rijetkost.

Poštovanje izaziva uz ostalo i velik broj vrlo korisnih bilježaka ispod teksta, u kojima autor upućuje čitatelje na problematiku i literaturu u upravo nepreglednu množtvu specijalističkih pitanja što se odnose na arheologiju, povijest umjetnosti i ekonomiju, numizmatiku itd.

I konačno, čitatelj će sa zadovoljstvom pročitati ne mali broj Goldsteinovih općih zapažanja npr. o psihološkoj vrijednosti bizantskog novca među Slavenima (166), tom "dolaru srednjega vijeka" (167), o raspravi u svezi s "Tri poglavlja", koja je u biti označavala kulturnu neovisnost (zapadnih) crkava i bila izraz regionalizma i suparništva dviju "partes imperii" (73) itd.

2. Bizant na Jadranu počinje s analizom prilika na Jadranu u doba Justinijana, i to Justinijanovih osvajanja ovih područja (17 – 29) i opisom "bizantske magistrale" duž Jadrana, tj. naseobina novog tipa specifičnih po svojoj strateško-obrambenoj funkciji. Goldstein ih prati počevši od Grčke, preko istočne jadranske obale i Pule i Venecije i dalje duž zapadne obale (29 – 67). U poglavlju što se odnosi na 7. i 8. stoljeće (68 – 149) Goldstein se bavi prije svega dolaskom Langobarda (68 – 75) i Slavena (77 – 83). On ističe da se bizantska vlast svela na jadranske priobalne gradove i otoke i da se ne može govoriti o npr. "padu" Salone, Nina itd. a još manje o katastrofalnom nestanku kasnoantičke civilizacije, već o organiziranju života oko razmjerno malih "gradova-utvrda" čije se područje poklapa s teritorijem biskupije. U tom kontekstu Goldstein ističe relativan mir u zapadnom dijelu Bizanta za razliku od skrajnje teške situacije na Istoku uzrokovane napadima Perzijanaca, Avara, Slavena i Arapa, pa opisuje događaje oko Konstansova boravka u Italiji sredinom VII. stoljeća, borbu Justinijana II. s neposlušnom Ravenom i Pentapolisom koncem VII. i početkom VIII. stoljeća, ikonoklastičnu krizu Bizanta u VIII. stoljeću, osvajanje Ravene 732. i 751. god. te pripajanje Ilirika, Kalabrije i Sicilije konstantinopolskoj patrijaršiji (112 – 125). Goldstein spominje i dvostoljetnu šutnju vrela o zbivanjima na istočnojadranskoj obali, u što ubacuje i diskusiju o dolasku Hrvata. Kako po Goldsteinu dalmatinski građovi kontroliraju situaciju barem u granicama svojih agera, to su oni "dozvolili Slavenima da se nasele na određenim područjima" pa je to pisac DAI preradio u naredbu bizantskog cara (125 – 135). U nastavku toga dijela teksta Goldstein se dotiče legendarne ličnosti Ivana Ravenjanina, slučajnog nalaza pečata ravenkog egzarha Pavla, raspravlja o toponomastičnom kontinuitetu antičkih naziva u blizini obale, o slavenskoj akciji blizu Siponta 642. god. i još o nekim pitanjima (135 – 149).

Treće poglavlje obuhvaća vrijeme do Bazilija II. Autor opisuje borbu Franaka i Bizanta do 812. god. (150 – 158), kulturnu aktivnost i ekonomsku konjunkturu npr. graditeljske aktivnosti,

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Historijski zbornik
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 20 000 HRD

Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo za znanost Republike Hrvatske
Industrogradnja, Zagreb, Savska c. 66 – potpomogla tiskanje rasprave
o Božidaru Magovcu

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Pergošićeva 8 – Zagreb
Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, svibanj 1993.